

Съдържание

Бележка на автора.....	7
Началото	9
Едно момченце търси Бога	33
Млад мъж търси любовта	107
Изгубен в Америка.....	201

Бележка на автора

Макар че в основни линии „Любов и изгнание“ е автобиографична по стил и съдържание, тя в никакъв случай не е пълната история на живота ми от детството до моята трийсет и пета година, когато книгата свършва. Тъй като много от описваните хора са все още живи, както и по куп лични причини, наложи ми се да променя имена и дати, а в някои изключителни случаи – хода на събитията. Всъщност истинската история на един човешки живот никога не може да бъде написана. Тя не е подвластна на литературата. Пълният разказ за моя живот би бил както безкрайно скучен, така и безкрайно съмнителен, за да се приеме за истина.

В авторовите си бележки към части от тази книга аз наричам писането духовна биография, фикция на фона на истината или принос към автобиография, която изобщо не възнамерявам да напиша. Ако обаче ми бъде дадено повече време, не е изключено да направя опит и да подготвя продължение на книгата в същия дух заради някои заинтересувани читатели, а може би и заради един потенциален биограф, който може да се нуждае от помощ, за да пресъздаде историята на моя живот.

Като вярващ в Бога и Неговото провидение, аз съм сигурен, че съществува пълно описание на живота на всеки човек, на неговите добри и лоши дела, на грешките и безумствата му. В архива на Бог и Неговия пророкуващ компютър нищо никога не се губи.

А. Б. С.

Началото

1.

Дълго преди да започна да пиша – всъщност в ранното ми детство – се заинтересувах от следния въпрос: какво отличава едно човешко същество от друго? Проблемът за човешката индивидуалност стана мой проблем. Тази загадка ме занимаваше прекалено често за дете на моята възраст. Едва бях навършил пет, когато родителите ми – Пинкос Менахем Зингер и майка ми Батшеба – се преместиха на улица „Крохмална“ във Варшава. Колкото и невероятно да звучи, аз вече носех със себе си спомените за две семейни огнища: село Леончин, където съм роден и където баща ми бе служил като равин, и градчето Радзимин, където той оглавяваше йешивата¹. И двете места се намираха близо до Висла, най-голямата река в Полша. Бил съм на три години и пет месеца, когато сме се преместили в Радзимин. Аз обаче помня Леончин и случки, които съм преживял там, и до ден днешен. Когато спомнах това на майка си в по-късни години, тя отказа да ми повярва. Разпита ме за разни подробности и аз успях да я убедя, че говоря истината. Описах всяка къща, всеки магазин и много от еврейските семейства, които живееха там. Спомнях си и много неевреи – и поляци, и германци, така наречените *фолкдойчен*, които си имаха общност в предградията. Дойде ми наум, че ходихме на дълга разходка до Висла заедно със сестра ми Хинделе и още

¹ Висше учебно заведение за изучаване на еврейски религиозни текстове. (Всички бележки под линия са на преводача.)

две момичета, както и тържеството при обрязването на брат ми Мойше, който беше с три години по-малък от мен. Майка ми не спираше да повтаря: „Само каква памет! Дано не те урочасат!“ Дори летният ден, когато си взехме сбогом с леончинските семейства и потеглихме с каруца за Радзимин, е все още жив в паметта ми. В Радзимин започнах да ходя на хедер¹. Учителят ми – рав Фишел – беше възрастен мъж с дълга бяла брада; училището му се намирало недалече от къщата, където живеехме. Той беше обучавал радзиминския равин чудотворец², когато този знаменит човек посещавал хедер. Този равин беше основал йешивата, където преподаваше баща ми. Доколкото си спомням, къщата на рав Фишел имаше две помещения: спалня и голяма стая, която служеше и за кухня, и за хедер. Възрастната съпруга на Фишел винаги стоеше на печката и готвеше супа или яхния в голяма тенджерка, тъй като учениците получаваха и храна. Децата седяха на дълга маса с две пейки. Дотогава не бях чувал за хедер, където момчета и момичета учат заедно, но едно правило винаги има изключения. По някаква причина при рав Фишел учеха и няколко момиченца. Никой от нас още не можеше да чете. Само знаехме азбуката. Рав Фишел имаше камшик, за да ни бие, ако не слушаме, но не си спомням някога да го е използвал. През седмицата на обед всеки ден ядеше зелена супа с черен хляб и я прокарваше с вода от медна кана. На масата държеше дървена показалка и буквите от азбуката, залепени върху картон. Дълбоки бръчки прорязваха лицето на съпругата на рав Фишел. По бонето ѝ имаше много мъниста и разноцветни ленти. Тя слагаше в супите гъби, картофи и пържен лук. Всеки ученик получаваше купа и трябваше, седнал на масата, преди ядене да каже благословия. Съпругата на рав Фишел ни извеждаше навън по малка нужда и помагаше на децата да не намократ панталоните или поличките си. Всички в хедера бяха по-големи от мен. Освен това момчетата бяха по-високи и по-силни; присмиваха ми се и ми правеха номера. Момчетата

¹ Религиозно училище.

² Еврейски праведници – благочестиви и свети хора (цадики), които са смятани за пророци и чудотворци.

ме защитаваха. Момчетата смятаха, че е против мъжкото им достойнство да си играят с момичета, но аз бях твърде малък, за да проявявам мъжки шовинизъм. На двора с момичетата използвахме за играчки парчета от съдове, някоя счупена лъжица, стара обувка и други неща, изхвърлени на боклука от съпругата на рав Фишел. Седяхме по пънове и си разказвахме истории. Играехме си на семейство. Аз бях бащата, едно от момичетата ми беше жена, а останалите две или три момичета бяха децата ни. Отивах в синагогата (в някоя барака), за да се моля, докато съпругата ми сготви яденето. Преструвах се, че се моля, като повтарях: „Муния, муния, муния!“ – безсмислени думи. Това ми беше молитвата. Не след дълго моята съпруга ми сипваше малко пясък в счупената лъжица. Това ми беше обедът или вечерята. Момчетата ни се присмиваха и ме наричаха „магарешка маймуна“. Понякога хвърляха по нас парче дърво или камъче, или пък ни плюеха. Естер – най-голямото момиче – ги проклинаше с думите: „Да плюете кръв и гной!“ – нещо, което сигурно бе чула от възрастните.

Най-важният спомен от Радзимин беше пожар във вътрешния двор на равина чудотворец. Случи се в петък. Два гъсти стълба дим се издигнаха от къщата училище на равина. Брадати евреи от квартала спасяваха от огъня свитъци с Тората¹, томове с Талмуда² и други свещени книги. Домакините събраха дрехите и спалното бельо във вързопи и ги пренесоха в овощната градина близо до къщата, където живеехме. Млади мъже носеха кофи с вода от кладенеца. И мъжете, и жените пищяха – предупреждаваха се едни други да не осквернят приближавания Шабат³, да не дава Господ.

Още в Радзимин започнах да разбирам, че нашето семейство много се различава от другите. Нашето семейство се състоеше

¹ Това са първите пет книги от 24-те книги в канона на Еврейската библия, представящи основната концепция на юдаизма (писмената форма на словото).

² Еврейските закони, етика, легенди и истории, първоначално – устната форма на словото.

³ Последният ден от еврейската седмица (когато Бог почива, след като е сътворил света), в който не се работи.

от уникални хора. Баща ми не носеше шапка като на другите евреи, а кадифено бомбе. Не ходеше с високи обувки с гамаша, а с половинки. Не беше търговец или собственик на магазин, а прекарваше целия си ден пред пюпитера, като изучаваше огромни томове и пишеше със ситни букви в тетрадка. Веднъж, когато го попитах какво пише, той отговори: „Коментари“. А когато го попитах какви коментари, той каза: „Тората е бездънна. Колкото и да я изучава човек, никога не може да я проумее докрай. Колкото по-надълбоко се рови, толкова повече съкровища открива. Без Тората светът нямаше да съществува. С буквите на Тората Бог е създал Небесата и Земята.“

Много размишлявах върху тези думи. Дали баща ми се опитваше да създаде нови небеса и нова земя? Понякога написваше ред, а после го изтриваше. Топеше перото си в мастилница и после го бършеше в кипата си.¹ Когато учеше, изпиваше много чаши воднист чай и пушеше дълга лула. Недалече от къщата ни живееше бащата на момиче, което учеше при рав Фишел. То се казваше Двореле. Баща ѝ беше файтонджия, собственик на каруца и кон. Понякога вземаше Двореле със себе си и двамата пътуваха далече, до там, където небето и земята се сливат. Защо баща ми нямаше каручка и конче? Чудех се защо. Защо не беше собственик на магазин, където човек да си купи бонбони, халва, сладки, парченца шоколад? Питах майка си за причината, но тя никога не ми даде ясен отговор. Беше способна да каже само „ние сме различни“. Едно момче в хедера, на име Бенямин, винаги имаше играчки в джоба: свирка, цветен молив, станиол или позлатени копчета. Къщата, в която живееха родителите му, беше украсена с картини, цветя в саксии, медни тави, пиринчено хаванче и чукало, подноси, които приличаха на сребърни. В нашата къща друго освен книги нямаше. Обичах да си играя с книгите, като прелиствах страниците назад-напред. Понякога откривах сред страниците червен косъм от брадата на баща ми или конец от пискюлите на молитвения му шал. Те се смятаха за

¹ Традиционна еврейска мъжка шапчица, която си слагат и неевреи, влизайки в синагогата.

свещени предмети, които човек не може да изхвърля. И понеже в нашата къща непрекъснато се говореше за Бог, аз попитах баща си: „Папа, има ли Бог брада?“ Баща ми се усмихна, помисли малко и рече: „Не ти е позволено да говориш такива неща.“

– Защо не?

– Бог няма тяло. Обаче всичко, което съществува на Земята, има своето съответствие на Небето. Тук всичко е материя, а там всичко е дух.

– Какво значи „дух“? – попитах аз.

– Душа.

– Какво значи „душа“?

– Никой не може да види душата или да я докосне – отвърна баща ми. – Но без душа човек не може да живее.

Исках да задам още въпроси, но баща ми каза:

– Моля те, остави ме да уча.

В кухнята беше донякъде по-уютно, отколкото в кабинета на баща ми. Вярно, майка ми също четеше книги, но те не бяха огромни и тежки като неговите томове. Огнището беше запалено, супата вреше. От време на време майка ми слагаше по някое дърво в огъня. Наблюдавах как дървото пламва и припуква, докато гори. Майка ми не носеше боне като съпругата на рав Фишел, а беше с перука. Когато я свалеше, за миг виждах рижата коса, набола по главата ѝ. Тя веднага си слагаше отново перуката и я прикрепваше с фиби. Полите ѝ бяха толкова дълги, че скриваха глезените. Човек виждаше само върховете на обувките ѝ.

– Мама, какво четеш? – попитах я аз.

А тя отговори:

– Нали виждаш, книга.

– Какво пише в нея?

– Пише, че хората трябва да бъдат добри един към друг.

– Бенямин не е добър към Двореле – казах аз. – Дърпа ѝ косата. Добър ли е тогава?

– Не, детето ми. Това не е редно.

– Ще го накаже ли Господ?

– Няма да е веднага. Но никой не може да дърпа косата на едно дете. Ако постъпиш лошо с някого, трябва да му се извиниш.

– Той ѝ се изплези.

– Това не е хубаво.

– Мама, аз обичам Двореле – казах аз.

Майка ми вдигна очи от книгата.

– Така ли? И защо я обичаш?

– Защото нейният папа има кон.

Майка ми се усмихна.

– Нима това е причина да се обича? Говориш като малък глупак. Едно момиче може да бъде обичано, защото е умно, мило, дружелюбно. Всеки може да купи кон за двацет рубли.

– Мама, конят има ли душа?

Майка ми сбърчи вежди.

– Не ми задавай толкова много въпроси един след друг. Остави ме да си чета книгата.

– И аз искам да чета книга.

– Ще четеш, когато пораснеш. Ще изучиш всички книги. Сега обаче излез навън да си играеш с децата.

2.

Улица „Крохмална“ във Варшава винаги беше пълна с хора и сякаш всички те крещяха. Един ден избухна пожар и пожарниците пристигнаха с буйните си коне. Имаха пиринчени каски и влачеха подире си маркучи. Друг път каруца прегазил човек и дойде линейка с надути клаксони. Веднъж мина автомобил – превозно средство без кон – и се събраха тълпи, за да зяпат чудото. Хора от нашия вътрешен двор, а дори и някои от посетителите на къщата ни не спираха да разказват покъртителни истории за революцията от 1905 година, за стачките и за това как еврейските момичета и момчета се заели да детронират царя. Стреляли по руски управници и хвърляли бомби. На Кървавата сряда¹ стотици от тези бунтовници демонстрираха пред Кметството с ис-

¹ На този ден, 15 авг. 1906 г., бойната организация на Полската социалистическа партия напада руснаци, информатори и полицаи в рамките на т.нар. Революция в Кралство Полша.

кане за конституция и повечето бяха убити. В канавките течеше кръв. Останалите живи бяха оковани във вериги и изпратени в Сибир. През 1908-а не разбирах много от тези истории, но усещах смута, криещ се зад тях.

Във Варшава живеехме нависоко и трябваше да се научим да се качваме по стълби. Апартаментът ни имаше балкон и от него се виждаха високи сгради, стръмни покриви, широки порти и магазини. През лятото държахме прозорците отворени и се чуваха изпълнените с вълнение гласове на отраснали момичета, които пееха. На някои от прозорците изнасяха клетки с папагали, които говореха като хора, свирукаха, пицяха пронизително и дори сипеха ругатни. За пръв път в живота си виждах евреи, които имат кучета. Майка ми се оплакваше, че Варшава е една Геена¹, но сестра ми Хинделе и брат ми Йешуа стояха с часове на прозореца и наблюдаваха минувачите. Момичета по блузи с къс ръкав и прозирни деколтета, с шапки с цветя и пера на главите, носеха дамски чанти. Баща ми предупреди Йешуа да не гледа тези непристойни женски същества, които оголват плътта си, за да подтикнат мъжете към лоши помисли. Брат ми обаче изобщо не обърна внимание на предупреждението.

В своите спорове с баща ми Йешуа задаваше въпроси относно намеренията на Бог, а баща ми непрестанно Го защитаваше. Йешуа спомена, че във войната с Япония са били убити десетки хиляди невинни войници. Потопяваха кораби с целия им екипаж. В град Кишинев и в много други руски градове извършваха погроми срещу евреите. Как е възможно Бог да вижда всичко това и да си мълчи? Може ли такъв Бог да се нарича милосърден? Баща ми заекваше, докато отговаряше. Бог давал на човека свободата да избира между доброто и злото, между живота и смъртта. Освен това не било възможно да проумеем Бог с малките си мозъци. Невинните, които загивали, били мъченици и светите им души щели да живеят на Небесата.

¹ Символ на Страшния съд в юдаизма.

Баща ми не беше единственият на страната на Бог. Хасидите¹ идваха у дома и разказваха за деяния, извършени от техните равини чудотворци, и за голямата им набожност. Един от постоянното присъствие беше учил някога при баща ми в Леончин, млад мъж на име Матес. Матес беше последовател на братиславския равин, член на секта с название Мъртвите хасиди. Бяха ученици на равин, умрял преди около сто години – раби Нахман, който проповядвал постигането на благочестивост чрез радост. Матес говореше за мъртвия равин и танцуваше. Викаше, когато изброяваше заветите на раби Нахман: „Докато свещта ти още гори, всичко може да бъде поправено.“ Матес пееше стиховете от книгата „Нравствеността на бащите“: „Ако аз не държа на себе си, кой ще държи на мен? А ако държа само на себе си, какво съм тогава? И ако не сега, кога?“

Слушах всичко: историите на хасидите, дебатите на моя брат с родителите ни, доводите, излагани от тъжителите, дошли за *Дин Тора* – предимно мирно решаване на делови спор. Особено се интересувах от конфликта между съпрузи, които искат да се разведат.

Имаше и пререкания в собственото ни домакинство. Сестра ми Хинделе обвиняваше мама, че не я обича. Чувах я да плаче и да вика: „Ти не ме обичаш, затова настояваш да се омъжа за който ме поиска. Ако можеше, щеше да ме пратиш надалече, отвъд Планините на мрака!“ Колкото и да бях малък, аз схващах, че Хинделе говори истината. Майка ми не можеше да търпи постоянните ѝ оплаквания. Хинделе страдеше от нерви. Това ни каза докторът. Лекуваше главата ѝ с ток, предписа ѝ масажи и хапчета два пъти дневно, но това не помогна. На няколко пъти тя се опита да се хвърли от прозореца. Независимо от всичко хората я обичаха. Съседите ни се възхищаваха от външността ѝ – от светлата ѝ кожа, кестенявата коса и сините очи. Освен това Хинделе водеше война против прекалената набожност на баща ни. Искаше да се облича според модата, да гледа представления в Еврейския театър и да се омъжи за съвременен млад мъж, а не

¹ Привърженици на хасидизма – клон на ортодоксалния юдаизъм.

за някое момче от йешива, живеещо от подаяния. Но понеже баща ми нямаше средства, за да ѝ осигури зестра, сватовниците се опитваха да я съберат с някой вдовец, с разведен или с два пъти по-възрастен от нея. Хинделе плачеше, смееше се, скубеше си косите и заплашваше, че ще се удави във Висла. Йешуа каза, че Хинделе е болна от истерия.

Лятото свърши, но аз не бях записан отново в хедер. Научавах всичко у дома: да декламирам молитвите, както и да чета на идиш книги с истории – приказки за царе, принцеси, страшни случки с дяволи, пакостливи духчета, дибуци и вампири. Брат ми Йешуа донасяше вестника на идиш всяка сутрин и аз се опитвах и него да чета. Баща ми твърдеше, че всички светски писатели са неверници, лъжци и присмехулници. Писанията им са мерзки. За еврейския театър казваше, че шарлатаните седят там по цял ден, ядат свинско, забавляват се с леки жени и сквернословят. Брат ми обаче казваше, че театърът е част от културата. Възхваляваше писателите, пишещи на идиш – Менделе Мохер Сфорим, Шалом Алейхем, Перец, както и „майка на идишкия театър“ Естер Рахел Каминска в пиесата „Миреле Ефрат“. Йешуа носеше у дома преводи на идиш на Толстой, Достоевски, Тургенев, Кнут Хамсун и Марк Твен. Наричаше написаното от тях „литература“ и казваше, че за да пише човек като тях, трябва да притежава талант и добре да познава човешката душа. Майка ми укоряваше Йешуа и Хинделе, че четат тези светски книги, но самата тя надничаше в тях. Във вестник „Хайнт“ публикуваха роман на части с продължение със заглавието „Жестоката дама“ – историята на една жена, която подлудява мъжете със своите капризи и претенции. Някои от обожателите ѝ се биеха на дуел за нея и се убиваха един друг. Други изпращаха шпиони, за да я следят. Отрупваха я със злато и скъпи подаръци. Жената беше дяволски красива. На скритото от воалетката лице пламтяха две черни очи, които побъркваха мъжете.

Мъжете се побъркваха и намираха смъртта си не само в Петербург и Париж, но и на улица „Крохмална“, където живеехме. Помощник-шивач на номер 11 се беше влюбил в дъщерята на един хасид и когато родителите на момичето не дадоха съгласие да се оженият, младият мъж се хвърли от четвъртия етаж. Каме-

риерка, чиято зестра бе открадната от бъдещия младоженец, избягал в Америка с друга жена, се отрови с йод. Стачник с доживотна присъда в затвора „Цитаделата“ заля дрехите си с керосин, запали се и се превърна на въглен. Беше оставил написано с кръв писмо до годеницата си: „Умирам, за да може ти да живееш в един свободен свят.“

Всеки ден научавах от прочетените вестници извънредно изумителни неща. В Италия министър-председателят беше евреин – само крачка до това да стане човек крал. В Лондон евреин беше удостоен с високата титла „лорд“. Руският цар искаше да вземе пари назаем от барон Ротшилд, но баронът беше отказал да му даде кредит. Имаше и научни статии: че Земята е петдесет пъти по-голяма от Луната. Някои звезди са големи колкото Слънцето, или дори по-големи, и много пъти по-ярки. В Италия, в Португалия, в Съединените американски щати и в разни други страни ставаха земетресения и умираха стотици, хиляди хора. Във вестника имаше истории за великани и джуджета, за двуглаво бебе, за братя – сиамски близнаци, осъдени никога да не се разделят. От небето падаха метеори и правеха големи дупки в земята. Вулкани бълваха огнена лава. Реки преливаха през бреговете си и потопяваха цели села. В Китай хиляди хора умираха от глад. В Индия един мъж беше вървял бос по живи въглени. За празнуването на рождения ден на шестнайсетгодишната си дъщеря един милионер в Америка беше похарчил само за цветя пет хиляди долара (десет хиляди рубли).

Копнеех да се науча да чета тези вестници, а още повече – книгите, чиито автори знаеха всичко за човешката душа. Йешуа каза, че не е задължително романите изцяло да отразяват истината. Някои от историите били измислени, но толкова умно, че ставали по-интересни от истинските факти. Понякога Йешуа говореше за философи, опитващи се да разкрият всички тайни на Небето и Земята. Във вестниците често пишеха за изобретателя от Америка на име Едисън. Той беше конструирал машина, която може да говори, да пее, да се шегува, да се смее и да плаче. Изобретил беше и електрическата крушка. Спял само по четири часа на денонощие, а през останалото време размишлявал задъл-

бочено по въпросите на науката. Йешуа спомена философа Барух Спиноза¹, който смятал, че Бог е Природата, а Природата е Бог. Всички хора, всички животни, дори змиите и червеите, са част от онзи аспект на Бога, който не може да бъде опознат. Законите на Природата са Божиите закони. Бог не възнаграждава справедливите, нито наказва злосторниците. Много светци умирали млади и в крайна бедност. Някои лоши хора забогатяват и живеят по сто години. Според философа няма Рай и няма Геена. Месията никога няма да дойде, мъртвите никога няма да се надигнат от гробовете си. Никакъв облак няма да отнесе всички добродетелни евреи в Земята Израел².

– Какво ще стане тогава с нас, евреите? – попита майка ми. – Вечно ли ще бъдем в изгнание?

– Доктор Херцел е искал да се създаде еврейска държава – каза брат ми. – Смятал е, че трябва да се превърнем в нация като всички други и да си имаме собствена страна.

– Доктор Херцел вече не е между живите – каза майка ми, – а целият му план не е нищо повече от безполезна мечта.

– Вече има еврейски колонисти в Палестина – опонира ѝ брат ми. – Наскоро са открили гимназия, където децата учат на иврит.

Поглъщах цялата тази информация и непознатите думи с решението винаги да бъдат в мен. Фантазирах си, че мога да стана втори Едисън или да пиша книги, или пък да бъда като графа от „Жестоката дама“, който ѝ се противопоставя и я принуждава да умре заради силното си желание да бъде неин. В нашата къща живееше жена, която се казваше Башеле, с дъщеря си Шоша, горе-долу на моята възраст. Разказвах на Шоша всички паразитни неща, които брат ми научаваше от вестниците и книгите.

¹ Холандският философ Бенедикт де Спиноза (1632–1677), преименувал се така след отлъчването му от синагогата и общността по обвинение, че разпространява атеизъм.

² На иврит – „Ерец Израел“; исторически термин в юдаизма от библейско време до днес; синоним на Обетованата земя. Част от официалното название на Палестина по време на английския мандат.

Съчинявах си и собствени факти. Бях спестил две копейки от дневните си (всяка сутрин получавах по един грош) и си купих два цветни молива – син и червен, – за да нарисувам за Шоша пожара, който бях видял във вътрешния двор на радзиминския равин.

3.

Известно време посещавах различни хедери, но никъде не се задържах за дълго. Гемара¹ ми преподаваше баща ми, а майка ми беше моята учителка по Тора. Не остана много, на което да ме научат учителите, и съучениците ми завиждаха. Измисляха ми прякори и ме дразнеха. Бях се превърнал в експерт по човешки характери. Погледнех ли някое момче, веднага разбирах дали е честно, или мами, дали е умно, или глупаво. По принцип лицата, а в частност – очите, ми разкриваха много. Гласовете и думите правеха същото. След като поговорех с едно момче няколко минути, бях сигурен, че вече знам що за човек е и какво мога да очаквам от него. Веднъж чух баща ми да цитира Маймонид²: „Както са различни лицата на хората, така са различни техните мисли и мнения.“ Носове, уши и устни ми разкриваха тайни. Някъде бях чел, че душата гледа през очите, и се смях, когато разбрах колко много истина има в тези думи. Виждах глупави очи, лукави очи, очи, изпълнени с доброта, очи, пълни със злосторство, очи, изразяващи чиста радост, и очи, потънали в скръб. Те разказваха истории, които не можех да опиша с думи. Бях чул от брат си, че всеки човек оставя различни пръстови отпечатъци. Знаех също, че хората имат различни почерци, така че банкови служители и полицаите могат да установят подправянето на един подпис. Как е възможно Бог да беше създал толкова много очи с толкова различни изражения?

¹ Анализ на религиозни текстове; често под това се има предвид Талмудът като цяло.

² Еврейски философ сефарад, астроном, лекар и законотворец (1135–1204).